

MAŁGORZATA BOGUSIAK

Wyrażanie rozkazu w trzech hausańskich tłumaczeniach Ewangelii według św. Łukasza

Imperative forms in three translations of Luke Gospel into Hausa language

W języku hausa, który używany jest jako język macierzysty w północnej Nigerii i południowym Nigrze oraz jako język komunikacji międzyetnicznej w Afryce zachodniej, można wyróżnić dwa sposoby tworzenia imperatywu. Celem tej pracy jest porównanie częstotliwości użycia każdego z tych typów na podstawie trzech różnych tłumaczeń Ewangelii według św. Łukasza oraz próba odpowiedzi, które z tych trzech przekładów najlepiej tłumaczy sentencje zawierające rozkaz.

SPOSOBY TWORZENIA IMPERATYWU¹

Rozkaz w języku hausa może być wyrażony na dwa sposoby:

– za pomocą aspektu (trybu) życzącego, np.:
kì kaawoo ruwà! ‘przynies wody! (do kobiety)’
kù hàarbee sù! ‘zastrzel ich’

– za pomocą samego czasownika bez użycia wskaźników osobowo-aspektowych, przy czym zmienia się struktura tonalna wyrazu na (L)H, a czasowniki stopnia drugiego przyjmują końcową samogłoskę *-i*, jeżeli nie występuje po nich dopełnienie bliższe, np.:

kàawoo kujèraa! ‘przynies krzesło!’
tàashi! ‘wstań!’

¹ Na podstawie: Newman 2000: 262-269 i Pawlak 1989: 88, 95n.

Ze względu na brak wykładników osobowo-aspektowych użycie samego czasownika może się odnosić do drugiej osoby zarówno żeńskiej jak i męskiej, ale tylko liczby pojedynczej. Do wyrażenia rozkazu dla drugiej osoby liczby mnogiej można użyć tylko aspektu życzącego:

kù kaawoo àbinkù ‘przynieście waszą rzecz!’

nie może być: **kàawoo àbinkù*

Zaprzeczenie obu form jest jednakowe i jest tożsame z zaprzeczeniem aspektu życzącego:

kàawoo kujèraa! ‘przynieś krzesło!’

kì kaawoo kujèraa! ‘przynieś krzesło! (do kobiety)’

zaprzeczenie obu zdań: *kadà kù kaawoo kujèraa!* ‘nie przynoś krzesła!’

Mimo, że na język polski oba te rozkazniki tłumaczymy tak samo, to jednak nieco różnią się one od siebie. Imperatyw budowany za pomocą aspektu życzącego jest łagodniejszą formą wyrażania rozkazu i może również wyrażać życzenie lub powinność. Rozkaz w formie aspektu życzącego można dodatkowo wzmocnić za pomocą partykuł *sai* ‘niech, więc’, *doolè* ‘trzeba, powinno się’ *yaa kàmaatà* ‘trzeba, należy’ lub też osłabić przy pomocy *don Allàh* ‘proszę’.

ROZKAZ W JĘZYKU GRECKIM² I KULTURZE ŻYDOWSKIEJ

Należy zwrócić uwagę również na język grecki ze względu na fakt, że oryginał Ewangelii Łukasza powstał w tymże właśnie języku i budowa rozkaznika mogła mieć wpływ na tłumaczenie na język hausa. Język grecki jest językiem fleksyjnym i posiada oddzielny tryb rozkazujący (modus imperativus). Formy trybu rozkazującego wyrażają postawę woli mówiącego o bardzo szerokiej skali jej natężenia, od przyzwolenia do najbardziej autorytatywnego rozkazu. W tej skali mieści się prośba, życzenie, rada, zarządzenie, polecenie, nakaz i rozkaz.

Mimo, że cały Nowy Testament powstał w języku greckim, to jest on mocno osadzony w kulturze żydowskiej. Większość bohaterów Ewangelii była pochodzenia żydowskiego i posługiwała się językiem aramejskim. Istotne jest to, że w tamtejszej kulturze preferowane są niebezpośrednie sposoby wyrażania próśb.

TŁUMACZENIA BIBLII NA JĘZYK HAUSA³

Swoje porównanie rozkazów oparłam na trzech różnych tłumaczeniach Pisma Świętego na język hausa. Pierwszym z nich, a zarazem pierwszym pełnym

² Na podstawie: Grecko-polski Nowy Testament, wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi: XXXIII.

³ Na podstawie: Pawlak 2003:28-30 i Michalak 2003:34.

tłumaczeniem Biblii na hausa, jest tłumaczenie, które wydano w roku 1932, a jego autorem jest misjonarz i wybitny naukowiec G.P. Bargery. Tłumaczenie to zapisane jest jeszcze niestandardową ortografią i jej wykładnią normy stylistycznej był dialekt z Sokoto. Oprócz dialektalnych form tłumacz użył także wielu archaicznych zwrotów czy słów.

Drugim przekładem jest wydane przez Nigeryjskie Towarzystwo Biblijne w 1979 roku tłumaczenie *Littafi mai tsarki* 'Pisma Świętego'. Przekładu dokonała grupa rodzimych naukowców, w skład których wchodził także specjalista od języka hebrajskiego, co może świadczyć o tym, że przekład zbliżony jest do oryginału. Ta wersja tłumaczeniowa powstała już po procesie standaryzacji języka hausa i pod względem ortografii i gramatyki odpowiada normie standardowej, słownictwo jednak w dużej części zapożyczony jest z arabskiego, zwłaszcza przy tłumaczeniu terminów religijnych.

Trzecie tłumaczenie Pisma Świętego podjęte również z inicjatywy Nigeryjskiego Towarzystwa Biblijnego jeszcze nie zostało ukończone, ale w 1996 roku został wydany fragment zawierający dzieła Łukasza – Ewangelię i Dzieje Apostolskie. Przekład ten jest tworzony w Jos, które nie leży na terenie macierzystego obszaru hausa, ale w mieście tym hausa powszechnie funkcjonuje jako język komunikacji międzyetnicznej. W związku z tym tłumacze dopuszczają niestandardowe zwroty czy regionalizmy. Poza tym teoria biblijnego przekładu nie pozwala na omijanie jakichkolwiek fragmentów z oryginału, co niestety ma miejsce w tym przekładzie.

Dla celu porównania rozkazów wybrałam Ewangelię według św. Łukasza, ze względu na to, że jest ona dostępna w trzech wersjach tłumaczeniowych. Podobnie jak Dzieje Apostolskie, które jednak nie zdecydowałam się poddać analizie, ze względu na to, że są one w przeciwieństwie do Ewangelii opowiadaniem z małą ilością dialogów, a tylko w dialogach są bezpośrednio wyrażone rozkazy.

ROZKAZY W TRZECH PRZEKŁADACH EWANGELII WEDŁUG ŚW. ŁUKASZA

Porównaniu poddałam wszystkie 55 rozkazów znajdujących się w oryginale greckim odnoszących się do podmiotu w liczbie pojedynczej. Pomięłam rozkazy odnoszące się do podmiotu w liczbie mnogiej oraz rozkazy z negacją, ze względu na fakt, że jest tylko jedna możliwość tworzenia rozkazu dla tej liczby oraz negacji (por. 2). W przypadku sekwencji rozkazów brałam pod uwagę tylko pierwszy z nich, ponieważ nie zależnie od tego jaka forma rozkazu jest użyta jako pierwsza kolejne rozkazy będą wyrażone za pomocą aspektu życzącego.

Spośród 55 wszystkich rozkazów tylko w 18 przypadkach wszystkie trzy tłumaczenia są ze sobą zgodne, z czego 12 przykładów używa aspektu życzącego,

4 bezpośredniej formy imperatywu, pozostałe 2 przypadki zamiast imperatywu używają bezosobowej formy aspektu życzącego, który często zastępuje nieobecną w hausa stronę bierną, np.:

A gicciye shi (Luk 23, 21) ‘dosł. niech on będzie ukrzyżowany’ (w oryginale: ‘Krzyżuj go’)

W pozostałych 37 zwrotach formy imperatywu różnią się od siebie:

- w pierwszym przekładzie (Luk’32) pojawia się:
  - 8 rozkazów bezpośrednich (z czego jeden rozkaz to archaizm: *ya ka* ‘przyjdź’)
  - 24 rozkazy z użyciem aspektu życzącego
  - 1 rozkaz z dodatkową partykułą *sai*
  - 2 przypadki z użyciem bezosobowej formy aspektu życzącego
- w drugim tłumaczeniu (Luk’79) mamy:
  - 27 rozkazów bezpośrednich
  - 2 rozkazy z użyciem aspektu życzącego
  - 5 rozkazów z dodatkową partykułą *sai*
  - 1 przypadek z użyciem bezosobowej formy aspektu życzącego
  - 2 przypadki opuszczenia rozkazu
- w trzecim przekładzie (Luk’96) pojawia się:
  - 16 rozkazów bezpośrednich
  - 15 rozkazów z użyciem aspektu życzącego
  - 1 rozkaz z dodatkową partykułą *sai*
  - 2 przypadki z użyciem bezosobowej formy aspektu życzącego
  - 2 przypadki opuszczenia rozkazu

W związku z omawianiem rozkazów istotną rzeczą jest to, kto do kogo kieruje dany rozkaz. Osoba o wyższym statusie w hierarchii społecznej ma większe prawo do wydawania rozkazów, podczas gdy ktoś niżej stojący w społeczeństwie nie powinien rozkazywać komuś ważniejszemu od siebie, może jedynie w niektórych sytuacjach wyrażać swoje życzenie, co znajduje swoje odbicie w tym, że na 37 w omawianych tekstach:

- 27 rozkazów wydaje osoba stojąca wyżej w hierarchii społecznej, lub uważająca się za taką do osoby stojącej niżej w tejże hierarchii lub uważanej za taką osobę (np. Jezus⁴ do swojego ucznia, właściciel winnicy do sługi, szydery do Jezusa)
- 6 rozkazów wydaje osoba o niższym statusie społecznym, wiedząc że rozkaz kierowany jest do kogoś ważniejszego (np. uczeń do Jezusa, diabeł

⁴ W opowiadaniach Ewangelicznych Jezus traktowany był przez uczniów raczej jako nauczyciel oraz mesjasz w sensie politycznym, dopiero po śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa poznali, że był on Bogiem.

do Jezusa⁵) – rozkazy te dodatkowo mogą być poprzedzone formą adresu (np. *malami* ‘nauczycielu’, *likita* ‘lekarzu’)

- 4 rozkazy, które padają podczas rozmowy osób o podobnym statusie (np. podczas rozmowy nie znających się towarzyszy podróży).

Mimo tak prostego podziału należy w każdym z przypadku rozważyć kontekst rozkazu, aby dokładniej zanalizować dany rozkaz.

PORÓWNANIE

Poczynione wyżej wyliczenia mogłyby nasuwać na myśl, że tłumaczenie Luk’79 najlepiej oddaje rozkazy, ponieważ ma najwięcej bezpośrednich rozkazów i rozkazów wzmocnionych partykułą *sai*. Nie mniej jednak, przyglądając się kontekstowi wypowiedzi, uważam, że najbardziej przemyślane użycie poszczególnej z form imperatywu znajduje się w przekładzie Luk’96, aby potwierdzić dodatkowo tę tezę odwołam się do konkretnych przykładów i porównam je z pozostałymi dwoma tłumaczeniami.

Pierwszym przykładem jest fragment wersetu Łk 7,8, w którym występują trzy rozkazy wypowiedziane przez setnika do swojego sługi, są to: ‘Idź’, ‘Przyjdź’, ‘Zrób to’⁶. Poszczególne przekłady oddają to w następujący sposób:

Luk’32: *Je ka⁷, Ya ka, Ka yi kaza*

Luk’79: *Je ka, Zo, Yi abu kaza*

Luk’96: *Tafi, Zo, Yi abu kaza.*

Przekłady Luk’79 i Luk’96 zachowują tutaj pewną logikę, posługując się tym samym sposobem budowy imperatywu w każdym z rozkazów, podczas gdy Luk’32 najpierw używa bezpośredniego rozkaznika, po czym trzeci rozkaz zupełnie niespodziewanie buduje inaczej.

Kolejny przykład to słowa wypowiedziane przez Piotra, ucznia Jezusa, do swego nauczyciela z wersetu Łk 5,8: ‘Wyjdź (=odejdź) ode mnie, Panie, bo jestem człowiek grzeszny’, co na język hausa tłumaczone jest w następujący sposób:

Luk’32: *Ka rabu da ni, ya Ubangiji, gama ni mutum mai-zanubi ne.*

Luk’79: *Ya Ubangiji, wane ni da za ka tsaya kusa da ni, domin ni mutum mai-zanubi.*

⁵ Diabeł według Ewangelii kanonicznych znał prawdziwą tożsamość Jezusa.

⁶ Wszystkie fragmenty Ewangelii Łukasza w języku polskim za Biblią Tysiąclecia wyd. V, po dodatkowym sprawdzeniu z greckim oryginałem w Grecko-polskim Nowym Testamencie, wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi.

⁷ Wyjątek w budowaniu bezpośredniej formy rozkaznika bez wykładnika osobowo-aspektowego, *ka* jest tutaj tzw. intansitive copy pronoun.

Luk'96: *Rabu da ni, Ubangiji! Don ni mai-zanubi ne.*

W tym przypadku najbliższy oryginałowi jest przykład Luk'32, który dosłownie i według mnie najbardziej adekwatnie tłumaczy daną kwestię. Luk'79 pomija zupełnie rozkaz, a powyższy fragment można przetłumaczyć z hausa 'Panie, kim jestem, żebyś został blisko mnie, bo jestem człowiek grzeszny'. Pomińnięcie rozkazu i zastąpienie go niebezpośrednio wyrażoną prośbą mogło mieć na celu zaznaczenie ogromnej różnicy jaką zauważył Piotr między sobą a Jezusem i dlatego nie ośmielił się go o cokolwiek nawet prosić, jednakże takie podejście do tłumaczenia może być traktowane jako nadinterpretacja tekstu. W ostatnim tłumaczeniu Luk'96 użycie bezpośredniego rozkazu wydaje się być zupełnie nieadekwatne, bo uczeń nie powinien się tak bezpośrednio zwracać do nauczyciela, zwłaszcza gdy ten zdaje sobie sprawę z ogromnej różnicy między nimi, co podkreśla w drugim zdaniu, jednak ujęcie rozkazu w taki sposób mogło wyrazić chęć tłumacza do podkreślenia desperacji Piotra.

W wersecie Łk 6,10 Jezus zwraca się do człowieka, którego miał uzdrowić 'Wyciągnij rękę!', co zostało przetłumaczone:

Luk'32: *Miko hannunka!*

Luk'79: *Miûo hannunka!*

Luk'96: *Ka miûo hannunka!*

Chociaż bezpośrednia forma rozkazu jak w Luk'32 i Luk'79 może być uzasadniona tym, że Jezus stoi wyżej od owego człowieka w hierarchii społecznej, lecz przyglądając się kontekstowi tej sytuacji możemy zauważyć, że Jezus kieruje te słowa do chorego człowieka, aby wyświadczyć mu ogromną przysługę, dlatego formę łagodniejszego rozkazu jak w Luk'96 uważam za właściwszą.

Czwarty fragment zawiera rozkaz skierowany przez diabła do Jezusa w Łk 4,9 'rzuć się stąd w dół':

Luk'32: *fada da kanka*

Luk'79: *dira ûasa daga nan*

Luk'96: *ka yi tsalle daga nan*⁸

W Luk'96 najlepiej przetłumaczona jest ta sentencja, jako że diabeł nie powinien się zwracać do Jezusa tak bezpośrednio jak w Luk'32 i Luk'79. Użycie bezpośredniego rozkazu w tej sytuacji może być uzasadnione ze względu na kontekst wypowiedzi. Jest to moment kiedy diabeł po dwóch nieudanych próbach stara się po raz trzeci kusić Jezusa i jego celem jest udowodnienie swej wyższości i niezależności od Boga. Jednak w poprzedzających wypowiedziach skierowanych przez diabła do Jezusa wszystkie tłumaczenia posługują się aspektem życzącym, także bezpośredni rozkaz jest tu pewną niekonsekwencją.

⁸ W każdym z tłumaczeń występuje inny czasownik, jednak ich znaczenie oddaje tak samo sens zdania.

Następny przykład wiąże się z poprzednim, gdyż ma miejsce odwrotna sytuacja, tym razem to Jezus rozkazuje nieczystemu duchowi – Łk 4,35 ‘Zamilcz (z gr. dosł. włóż kaganiec)’, co zostało przełożone:

Luk’32: *Ka kame bakinka*

Luk’79: *Shiru*

Luk’96: *Ka yi shiru*

Przekład Luk’32 wydaje się być w tym przypadku nielogiczny, gdyż według tego przekładu Jezus w stosunku do kogoś o niższej pozycji – nieczystego ducha używa łagodniejszej formy rozkazu niż diabeł wobec niego. W porównaniu z Luk’79 i Luk’96 tłumaczenie Luk’79 wydaje mi się najbardziej uzasadnione.

W kolejnym dialogu między właścicielem winnicy a ogrodnikiem, jego podwładnym mamy do czynienia z dwoma rozkazami, z czego pierwszy jest rozkazem właściciela do ogrodnika, a drugi można uznać za prośbę ogrodnika do zwierzchnika. Dialog ten traktuje o nieurodzajnym figowcu i znajduje się w Łk 13,7n – Właściciel: ‘wytnij go’, Ogródnik: ‘pozostaw go’. Tłumaczy się go następująco:

Luk’32: W: *ka sere shi*, O: *ka bar shi*

Luk’79: W: *a sare shi*, O: *bar shi*

Luk’96: W: *sare shi*, O: *a bar shi*

Przekład Luk’96 jest moim zdaniem najbardziej trafny, gdyż właściciel zwraca się do swojego pracownika bezpośrednio, natomiast ten nie rozkazuje mu ani nawet nie zwraca się ze swoją prośbą wprost do pracodawcy, jego prośbę można przetłumaczyć w następujący sposób: ‘niech on będzie pozostawiony’. O ile przekład Luk’32 można zaakceptować i nie wyróżnia się on niczym, to przekład Luk’79 popełnia wcześniej już wspomniany błąd, kiedy osoba ważniejsza wobec kogoś sobie podległego wyraża niebezpośredni rozkaz ‘niech on będzie wycięty’, a w odpowiedzi podwładny odpowiada bezpośrednim rozkazem ‘pozostaw go’.

Jako ostatni przytoczę fragment Łk 15,12 ‘Ojcze, daj mi...’. Są to słowa syna, który ma zamiar opuścić dom, a tłumaczone są one następująco:

Luk’32: *Ubana, ka ba ni...*

Luk’79: *Baba, ba ni...*

Luk’96: *Baba, ni a ba ni...*

Po raz kolejny w przekładzie Luk’79 mamy bezpośredni rozkaz wydawany przez syna, który naturalnie stoi niżej w hierarchii społecznej niż jego ojciec, do którego kieruje ten rozkaz. Dlatego tłumaczenie Luk’32 jest trafniejsze, gdyż mamy do czynienia z łagodniejszym rozkazem. Za najlepsze wydaje mi się przekład Luk’96, gdzie ponownie zamiast rozkazu znajduje się wyrażona pośrednio prośba ‘Ojcze, niech będzie mi dane...’

KONKLUZJE

Biorąc pod uwagę powyższy wykaz liczbowy można by uznać, że najlepiej rozkazy oddaje tłumaczenie Luk'79, że względu na to, że ma najwięcej bezpośrednich rozkazów i rozkazów wzmocnionych partykułą *sai.*, jednak jak pokazują przytoczone powyżej przykłady z analizą kontekstu wynika, że autorzy przekładu Luk'96 najbardziej przemyśleli użycie jednej z form imperatywu lub też zastąpienie go prośbą.

BIBIOGRFIA

- Bishara daga Hannun Luka da Ayyukan Manzanni*, Bible Society Of Nigeria, Lagos 1996.
Grecko-polski Nowy Testamnt wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi, tłum. Popowski R., Wojciechowski M., Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1993.
Littafi mai-tsarki, United Bible Societies, 1932.
Littafi mai tsarki da duk Afokirifa, United Bible Societies, 1979.
 Newman P., *The Hausa Language. An Encyclopedic Reference Grammar*, Yale University Press, New Haven / London 2000.
 Michalak A., Adaptacja muzułmańskiej terminologii religijnej w hauszańskich przekładach Biblii, w: Halemba A., Różański J. (red.), „*Między przekładem biblijnym a rodzimą teologią. Wybrane problemy przekładów biblijnych i teologii afrykańskiej*”, Komisja Episkopatu Polski ds. Misji, Warszawa 2003, s. 33-39.
 Pawlak N., *Gramatyka języka hausa. Fonologia i fonetyka. Morfologia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1989.
 Pawlak N., Kryteria doskonalenia przekładu. Co znaczą kolejne przekłady Biblii na języki afrykańskie?, w: Halemba A., Różański J. (red.), „*Między przekładem biblijnym a rodzimą teologią. Wybrane problemy przekładów biblijnych i teologii afrykańskiej*”, Komisja Episkopatu Polski ds. Misji, Warszawa 2003, s. 10-31.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, red. Dynarski K., Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2002, wyd. V.
 Tenney M.C., *Przeгляд Nowego Testamentu*, 1986.

SUMMARY

Hausa is one of the most important and well known African language. It is used in northern Nigeria and in the south of Niger. There were several attempts to translate Bible into Hausa. It is believed that every next translation should be better, because languages are in permanent change and the biblical knowledge is still developing. In this text I would like to examine, which versions of Luke Gospel in Hausa (translated in 1932, 1979 or in 1996), take into consideration nuances in building imperative forms. There are two ways to express imperative in Hausa, but only one in Greek (the original language of Luke Gospel). I present several examples to show, that translators choose different imperative forms in the same verse. I examine which version takes into account context of given example.

Key words:

Hausa (language), Translations – Bible, Luke Gospel

Słowa kluczowe:

Język hausa, Tłumaczenia biblijne, Ewangelia wg św. Łukasza